गर्भः, पुं, (गीर्य्यते जीवसञ्चितकर्म्मफलदात्रा ईश्वरेण प्रकृतिबलात् जठरगह्वरे स्थाप्यते पुरुषशुक्रयोगेणासौ। गॄ + "अर्त्तिगॄभ्यां भन्।" उणां। ३। १५२। इति कर्म्मणि भन्।) भ्रूणः। तद्विवरणं यथा,—

"स्वर्गाच्च नरकान्मुक्तः स्त्रीणां गर्भो भवत्यपि।
नाभिभूतञ्च तस्यैव याति बीजद्वयं हि तत्॥
कलनं बुद्बुदत्वञ्च ततः पेशीत्वमेव च।
पेश्यापलसमोऽण्डः स्यादङ्कुरस्तत उच्यते॥
अङ्गानामथ चोत्पत्तिः पञ्चानामतुलांशकात्।
उपाङ्गान्यङ्गुलीनेत्रनासास्यश्रवणानि च॥
प्ररोहं यान्ति चाङ्गेभ्यस्तद्वत्तेभ्यो नखादिकम्।
त्वचो रोमाणि जायन्ते केशाश्चैव ततः परम्॥
नरश्चाधोमुखः स्थित्वा दशमे च स जायते।
ततस्तु वैष्णवी माया समाश्रयति मोहिनी॥
बालत्वन्तु कुमारत्वं यौवनं वृद्धतामपि।
ततश्च मरणं तत्तद्धर्म्ममाप्नोति मानवः॥
एवं संसारचक्रेऽस्मिन् भ्राम्यते घटियन्त्रवत्।"
इति गारुड़े २२६ अध्यायः॥

तस्य लक्षणं यथा,—

"गर्भाशयगतं शुक्रमार्त्तवं जीवसंज्ञकम्।
प्रकृतिः सविकारा च तत् सर्व्वं गर्भसंज्ञकम्॥
कालेन वर्द्धितो गर्भो यद्यङ्गोपाङ्गसंयुतः।
भवेत्तदा स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते॥"*॥

तदन्यप्रकृतिर्यथा,—

"यदा नार्य्यावुपेतायां वृषस्यन्तौ कथञ्चन।
मुञ्चन्त्यौ शुक्रमन्योऽन्यमनस्थिस्तत्र जायते॥
ऋतुस्नाता तु या नारी स्वप्ने मैथुनमाचरेत्।
आर्त्तवं वायुरादाय कुक्षौ गर्भं करोति हि॥
मासि मासि प्रवर्द्धेत स गर्भो गर्भलक्षणः।
करणं जायते तस्या वर्जितं पैतृकैर्गुणैः॥"
इति भावप्रकाशः॥ * ॥

अस्य द्वादशधा गतिर्यथा,—

"भुग्नोऽनिलेन विगुणेन ततः स गर्भः
संख्यामतीत्य बहुधा समुपैति योनिम्।
द्वारं निरुध्य शिरसा जठरेण कश्चित्
कश्चिच्छरीरपरिवर्त्तितकुब्जदेहः॥
एकेन कश्चिदपरन्तु भुजद्वयेन
तिर्य्यग्गतो भवति कश्चिदवाङ्मुखोऽन्यः।
"पार्श्वापवृत्तगतिरेति तथैव कश्चि-
दित्यष्टधा गतिरियं ह्यपरा चतुर्द्धा॥
सङ्कीलकः प्रतिखुरः परिघोऽथ बीज-
स्तेषूर्द्ध्वबाहुचरणैः शिरसा च योनौ।
सङ्गी च यो भवति कीलकवत् सकीलो
दृश्यैः खुरैः प्रतिखुरः स हि कायसङ्गी॥
गच्छेद्भुजद्वयशिराः स च बीजकाख्यो
योनौ स्थितः सपरिघः परिघेण तुल्यः॥"*॥

गर्भनाशलक्षणादि।

"अपविद्धशिरा या तु शीताङ्गी निरपत्रपा।
नीलोद्गतशिरा हन्ति सा गर्भं स च तां तथा॥
मानसागन्तुभिर्मातुरुपतापैः प्रपीड़ितः।
गर्भो व्यापद्यते कुक्षौ व्याधिभिश्च प्रपीड़ितः॥"*॥

अन्तर्म्मृतगर्भलक्षणं यथा,—

"गर्भास्पन्दनमाधीनां प्रणाशः श्याववर्णता।
भवेदुच्छ्वासपूतित्वं शोथश्चान्तर्म्मृते शिशौ॥"
इति माधवकरः॥ * ॥

("कामान्मिथुनसंयोगे शुद्धशोणितशुक्रजः।
गर्भः सञ्जायते नार्य्याः सञ्जातो बाल उच्यते॥
आधिक्ये रजसः कन्या पुत्रः शुक्राधिके भवेत्।
नपुंसकं समत्वेन यथेच्छा पारमेश्वरी॥"
इति पूर्व्वखण्डे चतुर्थेऽध्याये शार्ङ्गधरेणोक्तम्॥
"शुद्धे शुक्रार्त्तवे सत्वः स्वकर्म्मक्लेशचोदितः।
गर्भः सम्पद्यते युक्तिवशादग्निरिवारणौ॥
बीजात्मकैर्महाभूतैः सूक्ष्मैः सत्त्वानुगैश्च सः।
मातुश्चाहाररसजैः क्रमात् कुक्षौ विवर्द्धते॥
तेजो यथार्करश्मीनां स्फटिकेन तिरस्कृतम्।
नेन्धनं दृश्यते गच्छत् सत्वो गर्भाशयं तथा॥
कारणानुविधायित्वात् कार्य्याणां तत्स्वभावता।
नानायोन्याकृतीः सत्वो धत्तेऽतो द्रुतलोहवत्॥
अतएव च शुक्रस्य बाहुल्याज्जायते पुमान्।
रक्तस्य स्त्री तयोः साम्ये क्लीवः शुक्रार्त्तवे पुनः॥
वायुना बहुशो भिन्ने यथास्वं बह्वपत्यता।
वियोनिविकृताकारा जायन्ते विकृतैर्मलैः॥"
"पूर्णषोड़शवर्षा स्त्री पूर्णविंशेन सङ्गता।
शुद्धे गर्भाशये मार्गे रक्ते शुक्रेऽनिले हृदि॥
वीर्य्यवन्तं सुतं सूते ततो न्यूनाब्दयोः पुनः।
रोग्यल्पायुरधन्यो वा गर्भो भवति नैव वा॥"
"शुद्धशुक्रार्त्तवं स्वच्छं सरक्तं मिथुनं मिथः।
स्नेहैः पुंसवनैः स्निग्धं शुद्धशीलितवस्तिकम्॥
नरं विशेषात् क्षीराज्यैर्मधुरौषधसंस्कृतः।
नारीं तैलेन माषैश्च पित्तलैः समुपाचरेत्॥"
"मासेनोपचितं रक्तं धमनीभ्यामृतौ पुनः।
ईषत् कृष्णं विगन्धञ्च वायुयोनिमुखान्नुदेत्॥
ततः पुष्पे क्षणादेव कल्याणध्यायिनीत्र्यहम्।
मृजालङ्काररहिता दर्भसंस्तरशायिनी॥
क्षैरेययावकं स्तोकं कोष्ठशोधनकर्षणम्।
पर्णे शरावे हस्ते वा भुञ्जीतब्रह्मचारिणी।
चतुर्थेऽह्नि ततः स्नात्वा शुक्लमाल्याम्बरा शुचिः॥
इच्छन्ती भर्त्तृसदृशं पुत्रं पश्येत् पुरः पतिम्।
ऋतुस्तु द्वादशनिशाः पूर्व्वास्तिस्रश्च निन्दिताः॥
एकादशी च युग्मासु स्यात् पुत्रोऽन्यासु कन्यका।
उपाध्यायोऽथ पुत्रीयं कुर्व्वीत विधिवद्विधिम्॥
नमस्कारपरायास्तु शूद्राया मन्त्रवर्ज्जितम्।
अवन्ध्य एवं संयोगः स्यादपत्यञ्च कामतः॥
सन्तोऽप्याहुरपत्यार्थं दम्पत्योः सङ्गतं रहः।
दुरपत्यं कुलाङ्गारो गोत्रे जातं महत्यपि॥
इच्छेतां यादृशं पुत्रं तद्रूपचरितांश्च तौ।
चिन्तयेतां जनपदांस्तदाचारपरिच्छदौ॥
कर्म्मान्ते च पुमान् सर्पिः क्षीरशाल्योदनाशितः।
तैलमाषोत्तराहारा तत्र मन्त्रं प्रयोजयेत्॥
अहिरसि आयुरसि सर्व्वतः प्रतिष्ठासि धाता त्वाम्।
दधातु विधाता त्वां दधातु ब्रह्मवर्च्चसा भवेति॥
ब्रह्मा बृहस्पतिर्विष्णुः सोमः सूर्य्यस्तथाश्विनौ।
भगोऽथ मित्रावरुणौ वीरं ददतु मे सुतम्॥
सान्त्वयित्वा ततोऽन्योन्यं संविशेतां मुदान्वितौ।
उत्ताना तन्मना योषित् तिष्ठेदङ्गैः सुसंस्थितैः॥
तथाहि बीजं गृह्णाति दोषैः स्वस्थानमास्थितैः।
लिङ्गन्तु सद्यो गर्भाया योन्यां बीजस्य संग्रहः॥
तृप्तिर्गुरुत्वं स्फुरणं शुक्रास्राननुबन्धनम्।
हृदयस्पन्दनं तन्द्रा तृड्ग्लानिर्लोमहर्षणम्॥
अव्यक्तः प्रथमे मासि सप्ताहात् कललो भवेत्।
गर्भः पुंसवनान्यत्र पूर्व्वं व्यक्तेः प्रयोजयेत्॥
बली पुरुषकारो हि दैवमप्यतिवर्त्तते।
पुष्ये पुरुषकं हैमं राजतं वाथ वायसम्॥
कृत्वाग्निवर्णं निर्व्वाप्य क्षीरे तस्याञ्जलिं पिबेत्।
गोरदण्डमपामार्गं जीवकर्षभसैर्य्यकान्॥
पिबेत् पुष्ये जले पिष्टान् एकद्वित्रिसमस्तशः।
क्षीरेण श्वेतबृहतीमूलं नासापुटे स्वयम्॥
पुत्रार्थं दक्षिणे सिञ्चेत् वामे दुहितृवाञ्छया।
पयसा लक्षणमूलं पुत्रोत्पादस्थितिप्रदम्॥
नासयास्येन वा पीतं वटशृङ्गाष्टकन्तथा।
ओषधीर्जीवनीयाश्च बाह्यान्तरुपयोजयेत्॥
उपचारः प्रियहितैर्भर्त्रा भृत्यैश्च गर्भधृक्।
नवनीतघृतक्षीरैः सदा चैनामुपाचरेत्॥
अतिव्यवायमायासं भारं प्रावरणं गुरु।
अकालजागरस्वप्नकठिनोत्कटकासनम्॥
शोकक्रोधभयोद्वेगवेगश्रद्धाविधारणम्।
उपवासाध्वतीक्ष्णोष्णगुरुविष्टम्भिभोजनम्॥
रक्तं निरसनं श्वभ्रकूपेक्षां मद्यमामिषम्।
उत्तानशयनं यच्च स्त्रियो नेच्छन्ति तत् त्यजेत्॥
तथा रक्तस्रुतिं शुद्धिं वस्तिमामासतोऽष्टमात्।
एभिर्गर्भः स्रवेदामः कुक्षौ शुष्येत् म्रियेत वा॥
वातलैश्च भवेद्गर्भः कुब्जान्धजड़वामनः।
पित्तलैः खलतिः पिङ्गः श्वित्री पाण्डुः कफात्मभिः॥
व्याधींश्चास्या मृदुसुखैरतीक्ष्णैरौषधैर्जयेत्।
द्वितीये मासि कललाद्घनः पेश्यथवार्व्वुदम्॥
पुंस्त्रीक्लीवाः क्रमात्तेभ्यस्तत्र व्यक्तस्य लक्षणम्।
व्यक्तीभवति मासेऽस्य तृतीये गात्रपञ्चकम्॥
मूर्द्धा द्वे सक्थिनी बाहू सर्व्वसूक्ष्माङ्गजन्म च।
सममेव हि मूर्द्धाद्यैर्ज्ञानञ्च सुखदुःखयोः॥
गर्भस्य नाभौ मातुश्च हृदि नाड़ी निबध्यते।
यया स पुष्टिमाप्नोति केदार इव कुल्यया॥
चतुर्थे व्यक्तताङ्गानाञ्चेतनायाश्च पञ्चमे।
षष्ठे स्नायुशिरारोम-बल-वर्ण-नख-त्वचाम्॥
सर्व्वैः सर्व्वाङ्गसम्पूर्णो भावैः पुष्यति सप्तमे।
गर्भेणोत्पीड़िता दोषास्तस्मिन् हृदयमाश्रिताः॥
कण्डूं विदाहं कुर्व्वन्ति गर्भिण्याः किक्किसानि च।
नवनीतं हितन्तत्र कोलाम्बुमधुरौषधः॥
सिद्धमल्पपटुस्नेहं लघुस्वादु च भोजनम्॥
चन्दनोशीरकल्केन लिम्पेदूरुस्तनोदरम्।
ओजोऽष्टमे सञ्चरति माता पुत्रौ मुहुः क्रमात्॥
तेन तौ म्लानमुदितौ तत्र जातो न जीवति।
शिशुरोजोऽनवस्थानात् नारीसंशयिता भवेत्॥